

Алимов И.А.

ЖОЖ ОКУТУУЧУЛАРЫНЫН ДИДАКТИКАЛЫК МАДАНИЯТЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН МОДЕЛИН АЙКЫНДООНУН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

Алимов И.А.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ РАЗРАБОТКИ МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ ДИДАКТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗОВ

I.A. Alimov

METHODOLOGICAL APPROACHES DEVELOP A MODEL OF DIDACTIC CULTURE OF UNIVERSITY PROFESSORS

УДК: 378.1

Макалада ЖОЖ окутуучуларынын дидактикалык маданиятын калыптандыруу моделин иштеп чыгууга карата компетенттик, чөйрөгө шайкештик, системдик, процесстик, инсандык-шыммердүүлүк, маданият таламдуулук мамилелер талдоого алынган.

Негизги сөздөр: окутуучу, ЖОЖ, дидактикалык маданият, өнүктүрүү, жогорку окуу жайлар.

В статье проанализированы методологические подходы разработки модели формирования дидактической культуры преподавателей вузов таких как, компетентностно-средовой, системный, личностно-деятельностный, культурологической.

Ключевые слова: преподаватель, дидактическая культура, развитие, вуз.

In report analyzed methodological approach top-down plan development model of formation of didactic culture of teachers of high schools such as competence -ambience, system, personaly-activity, cultural .

Key words: teacher, university, didactical culture, development.

Бардык кубулуштар сыяктуу эле жогорку окуу жайлардын окутуучуларынын дидактикалык маданиятын калыптандыруу маселесин илимий теориялык жактан негиздөөнү ишенимдүү чечүү илимде универсал ыкмага айланган моделдештирүү амалына кайрылуу зарылдыгын жаратат.

«Модель» сөзү байыркы латын тилиндеги *modus, modulus* – чен, форма, калып, форма, өлчөнгөн деген сөздөрүнөн келип чыккан. Ал илим чөйрөсүндө «үлгү», «метод», «система», «алгоритм», «аналог» деген сөздөрдү туюнтуу үчүн колдонулуп келет. Кыргыз тилинде жарык көргөн «*Философиялык энциклопедиялык сөздүктө*» **модель** оригиналдын, - табигый же социалдуу реалдуулуктун белгилүү бир фрагменти, адамзат маданиятынын жемиши, концептуалдуу-теориялык түзүлүш ж. б. арадагы тааным каражаты катары чечмеленет.[11, 172]

С.Я. Батышевдин редакциясы менен жарык көргөн кесиптик билим берүү энциклопедиясында төмөнкүчө аныктама берилген: «модель – изилденүүчү объектти өзүндөй чагылдыруу жана кайра жаратуу таризиндеги ой жүзүндөгү же материалдашкан система. Ал кубулуштун ордун алмаштыруучу турпаты». В.И. Загвязинский да моделди

«изилденүүчү объекттин (процесстин) маңыздуу касиеттери тууралуу автордун түшүнүгүн камтыган теориялык конструкция» - деп жогорку пикирди тутунган. [4, с. 208].

Сонку жылдардагы илимий адабияттарда билим берүү процессине байланыштуу «педагогикалык модель» түшүнүгү да кеңири колдонулуп келе жатат. Ал да объекттин схема, структура, белгилер системасы таризиндеги аналогу катары кабылданат.

Арийне, педагогикалык системанын көптөгөн феномендеринин мазмуну өтө эле татаал келгендиктен педагогикалык модель акыйкатты фрагментардык мүнөздө гана чагылдыра алат. Ошондуктан педагогикалык модель атайылап түзүлгөн система катары реалдуу турмуштун чыныгы келбет турпатына караганда алда канча жупуну. Бирок, ага карабастан модель көп кырдуу татаал кубулуштардын илимий өңүттө образдуу ийкемдүү амалы катары эсептелет.

Жогорку окуу жайлардын окутуучуларынын дидактикалык маданиятын өнүктүрүүнүн модели бул проблеманы толук жана объективдүү үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берген методологиялык принциптерге негизделет. Ушундан улам, окутуучулардын дидактикалык маданиятын өнүктүрүү маселесин татаал көп аспекттүү кубулуш катары карап жатып аны изилдөөдө жалкы бир методологиялык мамиле эмес, бир катар методологиялык мамилелердин өз ара өтмө катар тыгыз байланыштагы интеграциясына таянуу гана анын предметин, өнүгүш мыйзам ченемдүүлүктөрү тууралуу максималдуу толук маалымат алууга болот деп эсептейбиз.

Көп кырдуу методологиялык мамилелерге негизденүү мугалимдердин дидактикалык маданиятын өнүктүрүүгө арналган бир катар изилдөөлөрдө (Е.Н. Алябьева, Т.В. Попова, А.А. Усова, Н.М. Фатьянова) да ишенимдүү стратегия катары колго алынган.

Биз тарабынан азыркы педагогикалык илимдеги методологиялык мамилелерди талдоо ЖОЖ окутуучусунун дипломдон кийинки билим алуу процессинде дидактикалык маданиятын өнүктүрүү проблемасын изилдөө үчүн эң натыйжалуу жана жемиштүүсү **системдүү**, процесстик, чөйрөгө шайкештик компетенттик мамилелер экендигин көрсөттү.

Изилденүүчү проблемабызга карата системдүү мамиленин жоболорун төмөндөгүчө көрсөтүүгө болот: системдүү мамиле окутуучулардын дидактикалык маданиятын өнүктүрүүнүн бардык этаптарда бирдей комплекстүү изилдөөнү камсыз кылат; окутуучулардын дидактикалык маданиятын өнүктүрүү алардын жалпы кесиптик педагогикалык даярдыгын өнүктүрүүнүн курамдык бөлүгү болуп эсептелгендиктен аны жүзөгө ашырууда бардык жалпы дидактикалык принциптерди колдонуу мүмкүнчүлүгү кеңири; окутуучулардын дидактикалык маданияты кесиптик билимдерди өркүндөтүү процессинин бүтүндөй контекстинде ишке ашат; окутуучулардын дидактикалык маданиятын өркүндөтүүнүн эффективдүүлүгү максаттуу, системдүү таасир чөйрөсүн уюштуруудан көз каранды.

Окутуучулардын дидактикалык маданиятын өркүндөтүүнүн элементардык бирдиги конкреттүү мезгил алкагында чечилүүчү педагогикалык маселе; блоктору диагностикалык, мазмундук –методикалык, жана текшерүү баалоо; сырткы система жаратуучу фактору – максат; бүтүндүгү баштапкы жана акыркы натыйжаны өз ара биримдикте талдоо аркылуу камсыз кылынат.

Биздин изилдөөбүздө кеңири колдонулган *процесстик мамиле* системдүү мамилеге салыштырмалуу жаңы жана жаш табылга.

Аталган методологиялык принцип педагогика илимине менеджмент тармагынан оошуп келип билим берүү чөйрөсүнө орусиялык окумуштуулар тарабынан адаптацияланган (П.П. Данилов [2], Н.Н. Матвеева [7, 32] ж.б. лар.

Биз педагогикалык адабияттар арасынан жогорку окуу жай окутуучуларын даярдоодо процесстик мамилени колдонгон изилдөөлөрдү учурата албадык. Бирок, ал биздин изилдөөдө өтө маанилүү роль ойноду.

Биздин пикирибизде процесстик мамиле төмөндөй функцияларды аткарат: ЖОЖ окутуучуларынын дидактикалык маданиятын өркүндөтүү боюнча окуу иш чараларынын бүтүндүгүн жана үзгүлтүксүздүгүн гарантиялайт; ЖОЖ окутуучулардын дидактикалык маданиятын өркүндөтүү процессин, анын этаптан этапка ырааттуу өтүү таризинде кароого мүмкүнчүлүк берет; ЖОЖ окутуучулардын дидактикалык маданиятын өркүндөтүү процессинин деталдуу регламентацияланышын талап этет; ЖОЖ окутуучулардын дидактикалык маданиятын өркүндөтүү процессинин «башталыш» жана «натыйжасына» белгилүү талаптарды айкындайт.

Бирок, олуттуу системдик жана процесстик мамилелер олуттуу методологиялык маани-маңызга ээ болгону менен ЖОЖ окутуучуларынын дидактикалык маданиятын өркүндөтүү маселесин толук чече албайт. Ошондуктан биздин изилдөөбүздө негизги методологиялык жобо катары колдонулган *чөйрөгө шайкеш компетенттик мамилени (компетентно – средовой подход)* өтө дыккаттык менен кароого тийишпиз.

Компетенттүүлүк мамиле тикеден-тике компетенттүүлүк /компетенция» түшүнүктөрү менен

бирдикте каралат. Бул парадигма мугалимдин педагогикалык билими менен педагогикалык ишмердүүлүккө даярдыгынын ортосундагы айрымачылыктарды азайтуу ниети менен жаралган.

Билим берүүдө чөйрөгө шайкештик мамилеси Ю.С Мануйлов тарабынан иштелип чыккан[6]. Чөйрөгө шайкештик методологиясынын негизинде аткарылган педагогикалык изилдөөлөрдүн катарына В.Я. Барышников, Р.А. Кассина, Е.В. Боровская, Л.В. Волковалардын изилдөөлөрүн кошууга болот. Бул методологиянын кадамдарынын биринчиси чөйрөнү диагностикалоо, экинчиси чөйрөгө шайкеш долбоорлоо, үчүнчүсү чөйрөнүн жаратуучулук потенциалын арттыруучу стратегияларды моделдештирүү, төртүнчүсү аны иш жүзүнө ашыруучу чараларды пландаштырууга байланыштуу өз ара тыгыз байланыштагы этаптуу иш аракеттерге багытталат.

Компетенттик жана чөйрөгө шайкештик мамилелерин өз өзүнчө карап чыгуунун негизинде компетенттик - чөйрөгө шайкештик мамилесинин биздин изилдөөбүздүн проблемасына тиешелүү негизги жоболорун бөлүп көрсөтөбүз: компетенттик чөйрөгө шайкештик мамиле окутуучулардын кесиптик дидактикалык маданиятын өнүктүрүү процессин сырткы чөйрөнүн талаптарына шайкеш келтирүү, ага ылайык компетенцияларды өздөштүрүүгө б.а. кесиптик билимдерди өркүндөтүү менен эмгек рыногунун ортосундагы өз ара байланышты сактоого багыттайт; дипломдон кийинки кесиптик дидактикалык билимдерин өркүндөтүү процесси мезгил жана реалдуу шарттарга шайкеш компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга багытталат; билим берүүнүн натыйжаларын баалоо окутуучулар ээ болгон компетенттүүлүктөрүнүн деңгээлдерин баалоого негизделет; компетенттик чөйрөгө шайкештик мамиле сырткы чөйрөнү жана анын изилденип жаткан феноменди калыптандыруучу факторлорун аныктоого мүмкүнчүлүк берет.

Компетенттик жана чөйрөгө шайкештик принциптерин айкалыштыруу жогорку окуу жай окутуучуларынын дидактикалык маданиятын калыптандыруу проблемасынын өз ара шартталгандыгын айкындайт.

Маданиятка шайкештик мамиле (культурологическая подход). ЖОЖ окутуучусунун дидактикалык маданиятын калыптандыруунун негизги принциптеринин бири маданиятка шайкештик (культурологическая подход) мамилеси. Бул парадигмага ылайык маданият таламдуулук педагогикалык процесстин негизги принцибине айланат. Б.а. окутуучуну дидактикалык ишмердүүлүктүн субъекти катары гана өнүктүрүү жетишсиз. Түпкүлүгүндө жогорку окуу жай окутуучусунун дидактикалык маданияты анын адисти даярдоого багытталган студент менен биргелешкен иш аракетинин объективдүү көрүнүшү. Башкача айтканда дидактикалык маданият – университет окутуучусунун педагогикалык турмушунун ыгы – жолу, анын кесиптик жактан өркүндөшүнүн ирети-тартиби, адамдын иш аракетинин эби-сыны. Демек, жогорку мектеп

педагогикасы дидактикалык маданияттын маңызын окутуучунун кесиптик турмушунан айрып карай албайт. Ал жогорку окуу жайлардын дидактикасы аркылуу, «тегирмендеринен» тартылып өткөндө гана өзүнүн «мендик» дидактикалык маданиятына ээ болот. Жыйынтыктап айтканда, дидактикалык маданият өзүнө чейинки баалуулуктардын сактоочусу, жаңыны жаратуучусу катары чыгармачыл иш-аракеттерден турат. Биздин ишенимбизде жогорку окуу жай окутуучусунун кесиптик компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүгө багытталган педагогикалык иш чаралар системасы аны сөздүн толук маанисинде дидактикалык маданияттын ээси, өнүгүп калыптанышына багытталышы абзел.

ЖОЖ окутуучуларынын кесиптик компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүү процесси үчүн өзгөчө адекваттуу методологиялык жоболордун бири бул *инсандык-ишмердүүлүк мамилеси*. К. К. Платоновдун пикири боюнча *инсандык мамиле* пенденин психикалык кубулуштары, ишмердүүлүгү, жеке психологиялык өзгөчөлүктөрү башкалардан айырмалуу касиеттери, өздүгү менен шартталган деген принцип. Б.а. ар бир окутуучу кайталангыс табиятка ээ, кесиптик билими, жөндөмү, дидактикалык маданияты жагынан индивидуалдуу субъект. Демек, инсандык мамиле ЖОЖ окутуучуларынын кесиптик дидактикалык маданиятын калыптандырууга багытталышын талап этет. Экинчиден, аталган мамиле ар кандай педагогикалык процесс инсанды кандайдыр бир программаларды жүзөгө ашыруунун каражаты катары манипуляциялоодон алыс болушун, тескерисинче анын табийгый жөндөм шыктарын, кайталангыс өзгөчөлүгүн ачууга багытталышын нускайт. *Ишмердүүлүк мамиле* окутуучуларга билимдерди тикеден-тике өткөрүп берүү эмес, алардын өздөрүнүн акыл парасатын аракетке келтирип ой жүгүртүүнүн, окутуучулук ишмердүүлүктүн тажрыйбасына ээ болушу үчүн объективдүү шарт чөйрө түзүү зарыл деген жобого негизделет [10]. Ал окутуучуга кесиптик жактан өнүгүү «бар-мактын мөөрү сыяктуу ар бир кишинин өзүнө гана таандык» иш экендиги, ар бир окутуучунун педагогикалык жөндөмүнүн өсүшү өз алдынча ишмердүүлүк аркылуу гана ишке ашаары тууралуу установка берет. Инсан ишмердүүлүктүн субъекти болгондуктан, кезегинде ал өзүнүн өнүгүшүн башкалар менен биргелешкен иш аракет аркылуу гана камсыз кыла алышы, аталган эки компоненттин (инсандык жана ишмердүүлүк) бири-бири менен ажырагыс бекем байланышын тастыктап турат.

ЖОЖ окутуучуларынын дидактикалык маданиятын өнүктүрүү процессиндеги инсандык – ишмердүүлүк мамиле төмөндөгү жоболорду жетекчиликке алуу аркылуу жүзөгө ашат: кесиптик дидактикалык маданиятты өнүктүрүү процессинин башкы вазийпасы алардын кесиптик-инсандык өнүгүшүн камсыз кылуу экендигин моюндoo; субъективдүү кесиптик билим жана тажрыйба топтоого жана ал процессте ар биринин жеке өзгөчөлүктөрүн кылдат эске алуу; окутуучулардын кесиптик-дидактикалык потенциалын актуалдаштыруу жана инсандык керектөөлөрүн канаатандыруу, өзүн өзү ачууга, реализациялоого шарт түзүү.

Ошентип, компотенттик жана чөйрөгө шайкештик мамилесин системдик жана процесстик, инсандык ишмердүүлүк, маданият таламдуулук мамилелеринин жоболору бири-бирин толуктап, жогорку окуу жай окутуучуларынын дидактикалык маданиятын калыптандыруу процессин уюштурууга багытталган структуралык-функционалдык моделди иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк берди.

Адабияттар:

1. Беляева Л.А. Философия воспитания как основа педагогической деятельности. – Екатеринбург, 1993.
2. Данилов, И.П. Процессный подход в высшем образовании / П.П. Данилов, Р.В. Сюрлов // Качество. Инновации. Образование. – 2002. – № 3. – С. 39-41.
3. Евплова, Е.В. Методика формирования конкурентоспособности будущего педагога профессионального обучения / Е.В. Евплова // Человек и образование. – 2011. – № 3 (28). – С. 179-183.
4. Загвязинский, В.А. Методология и методы психолого-педагогического исследования: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений – М.: Академия, 2001. – 208 с.
5. Исаев А. Мугалимдик кесипке киришүү. Б.: 2009. – 123 б.
6. Мануйлов, Ю.С. Средовой подход в воспитании / Ю.С. Мануйлов. – М.: Нижний Новгород: изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2002. – 124 с.
7. Матвеева, Н.Н. Процессный подход в управлении качеством образовательного процесса как средство повышения качества образовательных результатов. // Образование и саморазвитие. – Казань. – 2009. – № 4 (14). – С. 27-32.
8. Платонов К.К. Структура и развитие личности / АН СССР. – М.: Наука, 1986. – 255 с
9. Уман А.И. Дидактическая подготовка будущего учителя: технологический подход: Учебное пособие. – Орел, 1993. – 128 с.
10. Фатьянова Н.М. Формирование дидактической культуры учителя многопрофильной гимназии: Дисс. ... канд. пед. наук. – Белгород, 1999. – 274 с.
11. Философиялык энциклопедиялык сөздүк. Б., 2004, 172 б.

Рецензент: д.пед.н., профессор Асипова Н.А.